

12.00.03

Д 646

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ДОНСЬКА Людмила Дмитрівна

УДК 347.133.9

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Рогань Володимир Гаврилович,
Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського,
завідувач кафедри цивільного та трудового права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Шишка Роман Богданович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри цивільного права і
цивільного процесу

кандидат юридичних наук
Паліюк Василь Павлович,
заступник голови Апеляційного суду
Миколаївської області

Провідна установа Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого МОН України
(м. Харків)

Захист відбудеться “8” грудня 2006 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “4” листопада 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кількість правових норм, які містяться в актах цивільного законодавства і ставлять права та обов'язки осіб у залежність від наявності чи відсутності причинного зв'язку між певними явищами, складає багато сотень. Значна частина таких норм міститься в Книзі першій і розділі I Книги п'ятої Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Ці норми застосовуються до широкого кола майнових відносин, а тому до них повсякденно звертаються численні учасники майнових відносин, юристи, особливо судді. Правильне застосування таких норм передбачає, що відповідні посадові та інші особи добре розуміють, яке явище мається на увазі, коли в актах цивільного законодавства вказується на причинний зв'язок. Проте, навіть у навчальній літературі часто викладається таке розуміння причинного зв'язку, яке не відповідає актам цивільного законодавства. У науковій літературі продовжуються ті дискусії, які почалися двісті років тому. В останні роки виийшли з друку наукові праці, в яких здійснені глибокі дослідження причинного зв'язку в кримінальному праві. Але висновки, зроблені авторами цих книг, є підстави назвати протилежними. Не кращим є становище й у науці цивільного права. Судова практика з питань застосування положень законодавства, що передбачають врахування причинного зв'язку, є непослідовною. І ця непослідовність знайшла відображення навіть у роз'ясненнях вищих судових інстанцій.

Спеціальні наукові дослідження проблеми причинного зв'язку в цивільному праві останнього часу не проводилися, а ранішні дослідження характеризувалися тим, що загальні проблеми причинного зв'язку, які ставилися та вирішувалися у філософії та кримінальному праві (при повній відсутності теоретико-правових досліджень причинного зв'язку) розглядалися стосовно цивільно-правових відносин. Цінність таких досліджень дисертант не заперечує, але ж вони набули одностороннього характеру через відсутність досліджень, у яких теоретичні висновки робились би на підставі аналізу широкого кола норм цивільного права та практики їх застосування.

За викладених умов правові норми, що ставлять цивільні права та обов'язки осіб у залежність від наявності чи відсутності причинного зв'язку, значною мірою втратили ознаку формальної визначеності, а вся сукупність таких норм є одним із чинників ризику для осіб, які приймають рішення про здійснення на території України підприємницької діяльності, що передбачає їх широку участь у майнових відносинах, які регулюються цивільним правом.

Викладене свідчить про те, що тема дисертації є актуальною і має суттєве значення не тільки для розвитку науки цивільного права, для подальшого вдосконалення цивільного законодавства та практики його застосування, а й для соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до плану наукової діяльності кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії, яка працює над вивченням теми: „Традиція приватного права в Україні. Кодифікація цивільного

законодавства в Україні. Рецепція римського приватного права” та плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії „Правові проблеми становлення і розвитку сучасної української держави” на 2001-2005 роки (державний реєстраційний номер 0101U001195).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування придатної для використання в правотворчій і правозастосовчій практиці у сфері цивільного права концепції причинного зв'язку та розробка рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства в частині, що стосується теми дослідження, та практики його застосування. Для досягнення цієї мети в процесі роботи над дисертацією розв'язувалися такі наукові завдання: 1) визначення зв'язку філософських і правових досліджень проблем причинного зв'язку та меж використання результатів філософських досліджень як методологічного інструментарію в правовому дослідженні; 2) пошук прийнятної для цілей правотворчості і правозастосування у сфері цивільного права концепції причинного зв'язку; 3) перевірка прийнятності використання концепції *conditio sine qua pop* (концепції рівноцінних умов) для встановлення наявності чи відсутності причинного зв'язку при застосуванні правових норм, які сформульовані в актах цивільного законодавства та які прямо чи опосередковано містять посилання на причинний зв'язок.

Об'єктом дослідження стали цивільні відносини та відповідні їм правовідносини, що виникають у результаті врегулювання майнових відносин нормами, які передбачають врахування причинного зв'язку між діями чи бездіяльністю учасників цих відносин, іншими соціальними явищами та відповідними наслідками.

Предметом дослідження були положення цивільного законодавства, що ставлять виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків учасників майнових відносин, які регулюються актами цивільного законодавства, в залежність від наявності чи відсутності причинного зв'язку.

Методи дослідження. Основним методом, який було використано при проведенні дослідження, був діалектичний метод, і перш за все – ідея загального зв'язку явищ у природі, суспільстві й людському мисленні. Враховувалася залежність права від суспільних відносин, які його породжують та визначають його зміст. При розробці пропозицій щодо вдосконалення положень законодавства, що містять у собі зазначення на причинний зв'язок, враховувалася здатність права здійснювати зворотний творчий вплив на суспільні відносини. Діалектичний метод дослідження використовувався при розмежуванні філософського та правового аспектів дослідження причинного зв'язку.

Формально-юридичний метод широко використовувався з метою з'ясування змісту численних положень актів цивільного законодавства, застосування яких передбачає необхідність адекватного розуміння категорії причинного зв'язку.

Метод логічного аналізу використовувався для розробки пропозицій щодо вдосконалення правових норм. Дисертант прагнула моделювати оптимальний варіант побудови відповідних цивільних правовідносин, порівняти його з існуючим варіантом, що виникає в результаті регулюючого впливу чинного на цей час права, та зробити висновки про напрямки оптимізації відповідних правовідносин.

Історичний метод дослідження використовувався для пізнання впливу суспільних відносин, що змінюються, на розробку наукових положень, які стосуються причинного зв'язку. Використання цього методу дослідження, зокрема дало змогу обґрунтувати доцільність відмови від пануючої в правовій науці концепції необхідного причинного зв'язку, оскільки вона була розроблена під впливом офіційної ідеології радянської доби.

В окремих випадках у дослідженні враховувався досвід правотворчості і правозастосування інших країн, що дає підставу говорити про використання методу порівняльного правознавства.

Використовувалися елементи системно-структурного методу дослідження, оскільки сдине поняття причинного зв'язку формулювалось автором на підставі численних норм цивільного права.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали праці: 1) учених-юристів у сфері кримінального права й цивільного права, опублікованих до 1917 року (Н.Д. Сергєєвського, Г.Ф. Шершеневича, О. Колоколова); 2) учених-юристів у галузі кримінального права радянської доби (А.Н. Трайніна, А.А. Піонгковського, Т.В. Церетелі, В.М. Кудрявцева); 3) учених-юристів у галузі цивільного права радянської доби (К.М. Варшавського, Л.А. Лунця, Г.К. Матвєєва, О.С. Іоффе, Б.С. Антимонова, Є.А. Павлодського, В.Ф. Маслова, А.О. Собчака, В.Т. Смирнова, К.А. Флєйшиць, М.В. Гордона, Ю.Х. Калмикова, Д.В. Бобрової, В.І. Кофмана, К.Б. Ярошенка); 4) пострадянського періоду в галузі цивільного права (М.І. Брагінського, В.В. Вігрянського, С. Калайкова, Є.О. Харитонова, А.С. Довгерта, В.М. Коссака, А.І. Загорулько, В.П. Паліюка, О.В. Дзери) й у галузі кримінального права (В.Б. Малініна, Н.М. Ярмаиш, О.Л. Тимчука, С.Р. Багірова).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим науковим дослідженням проблеми причинного зв'язку в цивільному праві, що здійснене на матеріалах цивільного законодавства періоду незалежності України. Вона також є першим науковим дослідженням в науці цивільного права, в якому аналізуються майже всі аспекти причинного зв'язку в цій галузі права, а не тільки ті, які стосуються відшкодування збитків (шкоди).

У дисертації сформульовані та обґрунтовані такі нові наукові положення. Зокрема, у дисертації уперше:

- зроблено висновок про те, що панування в науці цивільного права концепції необхідного причинного зв'язку обумовлене історичними, гноссологічними, ідеологічними і політичними чинниками, вплив яких на свідомість юристів, у тому числі науковців, зберігається. Ознака необхідності характеризує причинний зв'язок, що існує між фізичними явищами, між елементами структури суспільства. На емпіричному рівні у сфері суспільних відносин випадковість (у філософському розумінні) наслідків не виключає причинного зв'язку, що має цивільно-правове значення;

- зроблена й обґрунтована пропозиція про необхідність відмови судової практики від визнання юридичного значення тільки за прямим причинним зв'язком, оскільки така практика суперечить закону. Непрямий причинний зв'язок, при якому наслідок може бути віддаленим від причини ланцюгом, що включає до себе будь-яку кількість ланок, якщо тільки рівень науки та техніки дає можливість

установити участь певної причини у створенні цього наслідку, є видом причинного зв'язку, який визнається чинним цивільним законодавством;

- доводиться, що у сфері цивільного права поділ детермінуючих чинників на причини та умови є виправданим тільки для цілей встановлення міри завдання. Умови є лише видом причин. Тому зв'язок причин та умов з наслідками має встановлюватися за єдиними правилами;

- запропоновано, що за наявності декількох чинників, що спричинили певний наслідок, суд має визначити значення кожного із цих фактів для настання наслідку. Це значення виражається терміном “міри (ступеня) завдання (спричинення)”. Використання для зазначених цілей терміна “міра (ступінь) вини” є неправильним;

- на підставі дослідження чинного цивільного законодавства доводиться, що причинний зв'язок між даним чинником та певним наслідком стосовно усіх випадків прямого чи непрямого застосування цього поняття в актах цивільного законодавства має бути визнаний наявним за умови, якщо виключення цього явища із загального ланцюга причинно-наслідкових зв'язків виключає настання цього наслідку. У разі дії двох або декількох самодостатніх причин причинний зв'язок має бути визначений відповідно до положення наступного абзацу;

- виявлено, що причини, які разом завдали певних наслідків, поділяються на самодостатні й такі, що можуть породжувати наслідки лише разом з іншими причинами. В обох наведених випадках для встановлення причинного зв'язку треба застосовувати концепцію *conditio sine qua* поп, але в першому випадку для встановлення причинного зв'язку необхідно не тільки виключити дію даного чинника із загального ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків, а й абстрагуватися від інших причин. У другому випадку треба керуватися загальним правилом встановлення причинного зв'язку за даною концепцією;

- зроблено висновок про те, що непереборна сила і випадок можуть спричинити певні шкідливі наслідки разом із спричиненням цих наслідків винними діями чи бездіяльністю суб'єктів цивільного права, що потребує встановлення правил, які б допускали зменшення відповідальності суб'єкта, але не виключали таку відповідальність повністю;

- обґрунтована доцільність наближення судової практики до закону в частині, що стосується відповідальності за збереження вантажів при перевезенні та за неправильний переказ грошей, і розподілу цієї відповідальності між всіма винними особами.

Практичне значення отриманих результатів. Результати цього дослідження, як актуальні, можуть бути враховані шляхом внесення змін і доповнень до Цивільного та Господарського кодексів України, до Закону “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”, в нормативно-правові акти, що регулюють відносини щодо перевезення, та інші акти цивільного законодавства. Результати дослідження можуть бути враховані Верховним Судом України і Вищим господарським судом України при вирішенні цивільних і господарських справ з метою зміни судової практики в напрямку визнання юридичного значення непрямого причинного зв'язку. Сформульовані в дисертації пропозиції можуть бути використані при підготовці змін до роз'яснень Вищого господарського суду України з питань перевезення.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчальному процесі. На цей час вони використовуються при викладанні курсу цивільного права, спецкурсів “Договірне право”, “Актуальні проблеми цивільного права” на юридичному факультеті Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Ці результати можуть бути використані при підготовці підручників і навчальних посібників, а також при підготовці коментарів до цивільного законодавства.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались на XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV наукових конференціях професорсько-викладацького состава аспірантів та студентів, що проводились на юридичному факультеті Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського в 2001-2005 р.р., на I Всеукраїнської цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів ОНЮА (м. Одеса, лютий 2006 р.), на науково-методичних семінарах молодих вчених і аспірантів юридичного факультету Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Публікації. Результати проведеного автором дисертаційного дослідження відображені в 7 публікаціях. 6 статей опубліковано в фахових виданнях, які включені до переліку, затвердженого Вищою атестаційною комісією України, а одна публікація представляє собою тези доповіді на науковій конференції.

Структура роботи. Структура дисертації обумовлена метою та завданням дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які поділяються на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (літературних і нормативних).

Повний обсяг дисертації становить 181 сторінку, з яких 167 сторінок основного тексту, 14 сторінок – список використаної літератури, що містить 167 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** дисертації обґрунтовується її актуальність, визначаються мета і задачі дослідження, об'єкт і предмет дослідження, описуються використані автором методи дослідження, формулюються найважливіші результати наукового дослідження, які виносяться на захист, показується практичне значення результатів дослідження, наводяться відомості про апробацію результатів дослідження й публікацію його результатів.

Перший розділ “Теоретичні основи дослідження причинного зв'язку в цивільному праві” складається з п'яти підрозділів.

У **підрозділі 1.1. “Зміст проблеми причинного зв'язку в цивільному праві та можливі шляхи її вирішення”** констатується, що до останнього часу причинний зв'язок у цивільному праві досліджувався в межах проблеми підстав (умов) відповідальності за завдану шкоду (завдані збитки). Пропонується розширити дослідження причинного зв'язку в цивільному праві за рахунок усіх правових норм, в яких міститься посилення на причинний зв'язок, та відносин,

які цими нормами регулюються. Аналізується зміст досліджень причинного зв'язку в цивільному праві та формулюється гіпотеза, відповідно до якої у сфері цивільного права причинний зв'язок має розумітися відповідно до концепції рівноцінних умов (*conditio sine qua non*), та обґрунтовується необхідність розширення методологічної бази дослідження за рахунок філософських досліджень і досліджень в інших галузях права.

У підрозділі 1.2 *“Проблема причинного зв'язку в філософії”* викладаються та обґрунтовуються шляхом аналізу положень філософських досліджень основні висновки, які зроблені автором у результаті вивчення філософської літератури. Положення філософії щодо причинного зв'язку, які розроблені у різні часи, істотно розрізняються. Тому було б неправильним вибрати одне із філософських учень про причинний зв'язок та визнати його методологічною базою дослідження причинного зв'язку в цивільному праві. Більш прийнятним є здійснення спроби осмислення окремих сформульованих у філософії положень для вибору концепції причинного зв'язку, придатної для її пристосування відповідно до предмета науки цивільного права.

У підрозділі 1.3 *“Проблема причинного зв'язку в праві”* констатується потреба в теоретико-правовому дослідженні причинного зв'язку та відсутність таких досліджень, принаймні, у вітчизняній юридичній науці. Практичні потреби диктували проведення досліджень проблем причинного зв'язку перш за все в кримінальному праві. На цей час є досвід дослідження причинного зв'язку в кримінальному праві, що здійснювалося впродовж декількох століть як на теренах країн, до яких історично належали українські землі, так і в так званому далекому зарубіжжі.

Визнання причинного зв'язку в праві об'єктивним не повинне доводитися до визнання його природним. Об'єктивність причинного зв'язку означає, що його визначення не може ставитися у залежність від вини, мотивів та цілей особи, про зв'язок дій чи бездіяльності якої з відповідним наслідком йдеться, а також у залежність від суб'єкта, який встановлює наявність причинного зв'язку. У решті в причинному зв'язку поєднуються об'єктивні та суб'єктивні елементи. При такому розумінні об'єктивного характеру причинного зв'язку останній може існувати між об'єктами, створеними людьми, в тому числі й у вигляді суспільних відносин. Зокрема, люди давно зрозуміли економічну виправданість спеціалізації та кооперування виробництва, а тому з метою максимізації економічного результату обмежують предмет власної виробничої діяльності та вступають у численні зв'язки з іншими виробниками. Ці свідомо створені людьми зв'язки опосередковуються нормами цивільного права. У цих зв'язках превалюють суб'єктивні аспекти. Порушення таких зв'язків є причиною неотримання запланованого економічного результату або його зменшення. Зв'язок між зазначеними порушенням та наслідками є причинним зв'язком, хоч би причина й полягала в бездіяльності. А цей причинний зв'язок є об'єктивним у викладеному вище розумінні.

Крім того, визнання об'єктивного характеру причинного зв'язку передбачає чітке відокремлення цього поняття від поняття вини. Майже всі вчені-юристи, які працювали над проблемою причинного зв'язку, визнають його об'єктивний

характер, але при дослідженні цього явища, як конкретного, припускалися помилок. Такі помилки є неминучими завжди, коли використовуються концепції, які обмежують зміст поняття причинного зв'язку. У цивільному законодавстві змішування причинного зв'язку як об'єктивного явища з виною, як основним елементом суб'єктивної сторони дій чи бездіяльності, проявилось у використанні формулювань “внаслідок вини” та подібних словосполучень. Але такі формулювання обумовлені прагненням до економії нормативного матеріалу і не ігнорують об'єктивного характеру причинного зв'язку.

Причинний зв'язок не втрачає свого об'єктивного характеру й тоді, коли законодавець свідомо встановлює межі причинного зв'язку, якому він надає юридичного значення. Це є проявом відносної свободи законодавця, який, у принципі, має слідувати об'єктивним потребам суспільних відносин, а не чинити свавілля.

Твердження про те, що причини та умови є суміжними видовими поняттями, не відповідає численним нормам, сформульованим в актах чинного цивільного законодавства. У дисертації зроблено висновок про те, що виокремлення поняття умов є плідним, якщо вони визнаються видом причин. Тому й обумовлюючий зв'язок має встановлюватися за такими ж правилами, що і причинний зв'язок взагалі.

У *підрозділі 1.4 “Пошук прийнятної концепції причинного зв'язку”* аналізуються ті концепції причинного зв'язку, які розроблені переважно в науці кримінального права, сприйняті в науці цивільного права та претендують на роль методологічного інструментарію стосовно юридичних досліджень причинного зв'язку та практики застосування відповідних правових норм. Робиться зауваження стосовно твердження про те, що сформульовані в науці концепції причинного зв'язку не суперечать одна одній, а лише доповнюють одна одну. Використовувати для керівництва в науковому дослідженні чи при правозастосуванні можна виключно одну концепцію, бо різні концепції причинного зв'язку дають підстави для різних висновків про наявність чи відсутність причинного зв'язку. Різні концепції можна використовувати тільки тоді, коли вони за змістом є однаковими, а лише викладаються різними словами. Цінність неприйнятих для застосування концепцій причинного зв'язку полягає виключно в тому, що в полеміці опрацьовується, загострюється й набуває визначеності істинне наукове знання.

Автором концепції необхідного причинного зв'язку вважається відомий радянський юрист А.А. Піонтковський, який працював у галузі кримінального права. На думку дисертанта, він лише зробив деякі підсумки досліджень причинного зв'язку та застосував філософські категорії необхідності та випадковості до причинного зв'язку. Тому Н.М. Ярмиш і зазначає, що теорія необхідного причинного зв'язку та концепція типового заподіяння нічим одна від іншої не відрізняються, та є єдиною концепцією. А.А. Піонтковський формулював концепцію необхідного причинного зв'язку в її нежорсткому варіанті. Для розкриття змісту категорії необхідного причинного зв'язку, взятій в процесі розвитку, він використовував іншу філософську категорію – реальної можливості. Процес перетворення цієї можливості в дійсність, писав А.А. Піонтковський,

опосередковується випадковими для даної дії моментами. На відміну від цього, послідовники теорії А.А. Піонтовського часто інтерпретують причинний зв'язок як такий, при якому певний результат має настати з неминучістю. Це є неприйнятним абсолютно. Що стосується концепції А.А. Піонтовського, то вона, на думку дисертанта, була розроблена під впливом ідеологічного тиску. Ця концепція дає можливість обмеження відповідальності правопорушників та використання ними неможливості доведення факту створення реальної можливості настання шкідливих наслідків для уникнення притягнення до юридичної відповідальності. Відповідаючи на таке зауваження, А.А. Піонтовський схилився до внесення до змісту поняття причинного зв'язку суб'єктивних елементів, а це є неприйнятним взагалі. Отже, концепція необхідного причинного зв'язку не дає критерію для встановлення наявності причинного зв'язку, що має юридичне значення.

З тих же міркувань автор дисертації критично оцінює теорію адекватного спричинення, а також теорію можливості та дійсності, розроблену О.С. Іоффе. У дисертації критично оцінюється розроблена Н.М. Яриш концепція, відповідно до якої після дослідження причинного зв'язку в юридичній науці впродовж століть належить повернутись до лінгвістичної інтуїції та здорового глузду для визначення поняття причинного зв'язку в праві. Що стосується концепції прямого причинного зв'язку, яка визнається багатьма вченими і визнана офіційними роз'ясненнями вищих судових інстанцій України, то вона суперечить чинному цивільному законодавству України. Для цілей вдосконалення законодавства вона неприйнятна, оскільки істотно й не виправдано обмежує зміст причинного зв'язку, що має юридичне значення.

Один із відомих радянських науковців, спеціаліст у галузі кримінального права А.Н. Трайнін фактично виходив із концепції *conditio sine qua non* (концепції рівноцінних умов), але декларативно критикував цю концепцію, використовуючи ленінсько-сталінську методологію. І все ж його пропозиції щодо коригування названої концепції слід визнати прийнятними та істотними. А.Н. Трайнін виступив проти ідеї рівноцінності умов, які визнаються причинами. При цьому він не заперечував, що для вирішення питання про причинний зв'язок усі причини є рівноцінними. Але він заперечував рівноцінність причин і писав про необхідність визначення міри завдання, що на думку дисертантки, є особливо плідним для сфери цивільного права.

У дисертації зроблено висновок, що, принаймні, у сфері цивільного права необхідно використовувати концепцію *conditio sine qua non* з урахуванням розроблених А.Н. Трайніним положень про міру завдання чи ступінь спричинення.

Відповідно до теорії *conditio sine qua non* той чи інший чинник треба визнавати причиною даного наслідку, якщо виключення в думці цього чинника із загального ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків виключає настання даного наслідку. Якщо діє декілька причин, дисертант пропонує враховувати, що в таких випадках встановлення причинного зв'язку має здійснюватися з урахуванням того, що кожна із зазначених причин може бути самодостатньою, а може бути здатною спричиняти наслідок тільки разом з іншими причинами. В останньому випадку

причинний зв'язок встановлюється з використанням викладеного загального правила. У першому із згаданих випадків (при самодостатності кожної з причин) для встановлення причинного зв'язку необхідно не тільки виключити в думці чинник, стосовно якого вирішується питання про його значення як причини, а й абстрагуватися від інших чинників. Нарешті, є й такий вид причинного зв'язку, при якому дія або бездіяльність однієї особи спричиняють чи обумовлюють поведінку іншої особи, діями чи бездіяльністю якої безпосередньо створюються наслідки, що мають цивільно-правове значення. У таких випадках причинний зв'язок між діями першої з названих осіб та цими наслідками також є наявним. Очевидно, опосередкований характер цього причинного зв'язку не позбавляє його цивільно-правового значення. Цей причинний зв'язок встановлюється відповідями на питання: “Чи були можливими дії чи бездіяльність другої з названих осіб, якби не було дії чи бездіяльності першої з названих осіб?”; або: “Чи було б учинення другою з названих осіб ускладненим, якби не було дії чи бездіяльності першої з названих осіб?”. Цей вид причинного зв'язку має місце, зокрема, в тих випадках, коли виконавець здійснював дії за сприянням чи під впливом організатора, підбурювача чи пособника, як ці особи визначаються в Кримінальному кодексі України.

У підрозділі 1.5 “Загальний огляд положень актів цивільного законодавства, що передбачають врахування причинного зв'язку” наводиться загальний огляд положень Цивільного кодексу України та деяких інших актів цивільного законодавства, в яких причинному зв'язку надається цивільно-правове значення. Аналіз цих положень показує, що цивільне законодавство надає правового значення причинному зв'язку не тільки тоді, коли йдеться про відповідальність у формі відшкодування збитків, а й у багатьох інших випадках. На відміну від такої відповідальності, яка може бути розподілена між декількома суб'єктами пропорційно ступеню завдання, окремі наслідки не можуть бути розподілені за своєю природою. Але в усіх випадках, як показав аналіз численних положень Цивільного кодексу України та інших актів цивільного законодавства, прийнятним є використання концепції *conditio sine qua non*. Звертає на себе увагу численність формулювань, які використовує законодавець для позначення причинного зв'язку. В окремих випадках у формулюваннях актів цивільного законодавства не зазначається на те, що відповідні правові наслідки наступають за умови наявності причинного зв'язку між відповідними явищами, але при цьому з контексту випливає необхідність урахування причинного зв'язку. В інших випадках відсутність зазначення на причинний зв'язок веде до формулювання недоцільних законодавчих положень. (п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК).

У кінці розділу I наводяться теоретичні висновки, які використовуються в подальшому при аналізі норм цивільного права, що ставлять права та обов'язки осіб в залежності від наявності чи відсутності причинного зв'язку.

У розділі II “Застосування концепції *conditio sine qua non* в окремих інститутах цивільного права” здійснюється перевірка правильності названої концепції на нормах цивільного права, що регулюють відносини щодо відшкодування збитків, відшкодування шкоди, перевезення, а також на нормативному матеріалі, що присвячений контролю, нагляду та перевіркам.

У підрозділі 2.1 “Причинний зв’язок між порушенням зобов’язання та збитками” звертається увага на те, що згідно зі ст. 22 і 623 ЦК відшкодуванню підлягають “завдані” збитки. Таке формулювання передбачає, що відшкодуванню підлягають збитки, які знаходяться в причинному зв’язку з відповідними діями чи бездіяльністю особи. При цьому з тексту закону не випливає, що може враховуватися тільки необхідний чи прямий причинний зв’язок. Отже, використання при вирішенні спорів про відшкодування збитків концепцій необхідного причинного зв’язку чи прямого причинного зв’язку суперечить закону. Це було б протиправним також з огляду на можливість відшкодування збитків у вигляді не отриманих кредитором доходів, які ніколи не можуть знаходитися в прямому причинному зв’язку з порушенням цивільних прав. Правильне застосування положення про обов’язок боржника відшкодувати “завдані” збитки можливе тільки за допомогою концепції *conditio sine gua non*. Крім того, необхідно використовувати сформульоване А.Н. Трайніним положення про міру завдання (ступінь спричинення), якщо чинників, які знаходяться в причинному зв’язку зі збитками, є два чи більше. У зв’язку з цим пропонується формулювання “відповідно до міри вини”, “відповідно до ступеня вини” замінити на формулювання “відповідно до міри завдання”, “відповідно до ступеню завдання”. Критерій міри чи ступеня завдання доцільно використовувати й у тих випадках, коли збитки завдані як порушенням зобов’язання з боку боржника, так і непереможною силою чи внаслідок випадку, що потребує відображення в законі.

Визнання обов’язку боржника відшкодувати збитки у вигляді не отриманих кредитором доходів, тобто, визнання відповідальності за віддалені наслідки протиправної поведінки (за наслідки, що знаходяться з відповідним чинником у причинному зв’язку, який включає в себе декілька ланок) спонукає поставити питання про врахування вірогідності настання наслідків, зокрема, вірогідності отримання кредитором доходів. Неврахування такої вірогідності ігнорує той ризик, який майже завжди супроводжує діяльність, спрямовану на отримання доходів. Неврахування цієї обставини надає невиправдану перевагу кредиторів, який вимагає відшкодування збитків.

Якщо збитки є наслідком не тільки порушення зобов’язання боржником, а і винних дій чи бездіяльності кредитора, встановлення причинного зв’язку між діями чи бездіяльністю кожної з названих осіб має здійснюватися відповідно до концепції *conditio sine gua non*. Ця ж концепція виявляється плідною при застосуванні ч. 1 ст. 616 ЦК, згідно з якою порушення, якого скоїв кредитор, своїм наслідком має порушення зобов’язання боржником, а порушення зобов’язання боржником породжує збитки на боці кредитора. Якщо застосовувати концепцію необхідного причинного зв’язку, то ч. 1 ст. 616 ЦК взагалі позбавляється предмета правового регулювання, оскільки необхідне спричинення порушенням кредитора порушення боржника означає відсутність вини боржника, що повністю виключає відшкодування ним шкоди, заподіяної кредитору.

Непрямо визнаючи об’єктивний характер причинного зв’язку, законодавець в окремих випадках у певних межах визнає за можливе встановити такий порядок визначення розміру збитків, що підлягають стягненню з боржника, який (порядок) не передбачає врахування причинного зв’язку. В одних випадках (наприклад, згідно

з ч. 3 ст. 22 ЦК розмір упущеної вигоди визначається в розмірі доходів боржника, отриманих ним внаслідок порушення зобов'язання) це є доцільним. В інших випадках (при визначенні цін, які мають застосовуватись при встановленні розміру збитків) ігнорування причинного зв'язку є виправданим лише стосовно випадків, коли кредитор не доведе, що завдані збитки є більшими, або коли боржник не докаже, що вони є меншими.

У підрозділі 2.2 “Проблема причинного зв'язку в інституті відшкодування шкоди” перевіряється прийнятність концепції *conditio sine qua* поп у цьому інституті та здійснюється спроба вирішення проблем, які виникають при застосуванні норм цього інституту. Певні труднощі при застосуванні норм інституту відшкодування шкоди обумовлені вже нечітким визначенням наслідку; наявність якого є умовою виникнення таких зобов'язань (йдеться про формулювання ч. 1 ст. 1166 ЦК “майнова шкода, завдана... особистим немайновим правам”). За логікою речей, немайновим правам, які не мають економічного змісту (ч. 2 ст. 269 ЦК), завдати майнової шкоди неможливо. Протиправні дії особи в першому ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків своїм наслідком мають немайнову шкоду, яка завдається особистим немайновим правам особи (життю, здоров'ю, діловій репутації). У другому ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків причиною вже є, наприклад, ушкоджене здоров'я, яке спричиняє неотримання фізичною особою доходу у вигляді заробітної плати (унеможливлене отримання заробітної плати), що є наслідком.

У цьому підрозділі проводиться розмежування між покладенням відповідальності на одну особу за дії іншої особи та відповідальності особи за власні дії (бездіяльність). Не можуть бути кваліфіковані як такі, що покладають на особу відповідальність за дії інших осіб, правила, якими обов'язок відшкодування шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми дітьми або особами, визнаними в установленому порядку недієздатними, покладається на батьків (усиновлювачів), опікунів (піклувальників). Це ж стосується і відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну його працівниками. Навпаки, підрядник виконує роботу на свій ризик (п. 1 ст. 837 ЦК). Тому покладення на замовника відповідальності за шкоду, завдану іншим особам підрядником, який діяв за завданням замовника (ч. 2 ст. 1172 ЦК), є недоцільним, хоч би підрядник виконував незаконне завдання (наприклад, вбивство на замовлення).

Бездоганно “вписується” в концепцію *conditio sine qua* поп ст. 1190 ЦК, що встановлює правила про відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами. Тільки ця концепція відкриває можливість покладення обов'язку відшкодування шкоди на організатора, підбурювача й пособника, які не брали участі у виконанні правопорушення. Інша справа, що відсутність визнання названої концепції в судовій практиці може привести до численних судових помилок, що диктує потребу у відповідному роз'ясненні Верховного Суду України, а з урахуванням можливості – необхідність прямого визнання в Цивільному кодексі України інституту співучасті в завданні шкоди та встановлення відповідальності співучасників за завдану шкоду.

У дисертації звертається увага на віддаленість наслідків від поведінки батьків, які позбавлені батьківських прав та несуть відповідальність за шкоду,

завдану їх дітьми, як за наслідок власних дій чи бездіяльності, а не як відповідальність за дії інших осіб.

Найвагомішим аргументом проти концепції *conditio sine qua non* вважається те, що вона дозволяє до безкінечності тягти ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, а тому є неприйнятною з огляду на існування цивільно-правової відповідальності без вини, яка надає змогу в інших випадках обмежити кількість ланцюгів юридично значущих причинно-наслідкових зв'язків. Це стосується і відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Видається, що законодавець встановив відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, як виняток із загального правила відповідно до потреб суспільних відносин. І цей виняток із загального правила витримав перевірку і часом, і простором (такий виняток встановлено в більшості країн світу). Раз встановлено виняток, то сферу його дії треба обмежити тими випадками, коли шкода завдається джерелом підвищеної небезпеки безпосередньо. У решті відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки має встановлюватись відповідно до загальних правил, тобто, за наявності вини. Тож коли володільця джерела підвищеної небезпеки пошкодив кіоск, а з кіоску за відсутності продавця, якого відвезли в лікарню, було викрадено речі, то причинний зв'язок заперечувати не треба, але це -- віддалені наслідки, за які законом має бути встановлена відповідальність за наявності вини.

Яскравим підтвердженням концепції *conditio sine qua non* є спільна відповідальність законного володільця транспортного засобу й особи, яка незаконно заволоділа транспортним засобом та завдала шкоди третім особам при використанні цього засобу. Це положення знайшло відображення в ч. 4 ст. 1187 ЦК з урахуванням судової практики, що склалась впродовж тривалого часу. І все ж це правило оцінюється в дисертації як недоцільне, бо дозволяє зменшити розмір відповідальності особи, яка порушила закон не тільки при завданні шкоди (бо без порушення на неї відповідальність не може бути покладена), а й при заволодінні транспортним засобом. Вона має бути замінена на правило, яке б передбачало субсидіарну відповідальність законного володільця джерела підвищеної небезпеки.

При аналізі правил про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, звертається увага на віддаленість наслідків від причини, яка часто має місце, що обумовлює встановлення численних формальних правил, які звільняють потерпілого від обов'язку доводити причинний зв'язок між порушенням та збитками в певному конкретному розмірі.

У підрозділі 2.3 “Причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) при здійсненні контролю та шкодою (збитками)” вперше в науці цивільного права ставиться проблема цивільно-правової відповідальності за неналежне здійснення контролю, нагляду, перевірок та шкодою, яка виникла на боці третіх осіб або осіб, щодо яких чи щодо майна яких здійснювалися контроль, нагляд, перевірки. Можливість покладення на банки обов'язку здійснювати публічний контроль визнається в цивілізованому світі. В Україні значення цього контролю посилюється досвідом радянської доби. При переказі грошей нерезидентам банки здійснюють валютний контроль відповідно до Декрету Кабінету Міністрів

“Про систему валютного регулювання і валютного контролю”. При переказі грошей в межах України на банки також покладається обов’язок перевіряти платіжні документи платника (ч. 22.6 ст. 22 Закону “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”) та відповідальність за шкоду, завдану платникові порушенням обов’язку перевіряти платіжні документи. Підзаконними актами банкам також приписується перевіряти платіжні документи при переказі грошей як в межах України, так і за кордон (нерезидентам) та відмовляти у виконанні платіжних документів, що не відповідають встановленим вимогам. За наявності таких положень законодавства судова практика пішла шляхом стягнення з банків на користь платників коштів, які перераховані банками на користь як резидентів, так і нерезидентів на підставі платіжних документів, неправильно оформлених платниками або поданих без додання документів, які відповідно до законодавства належить подавати. Ця практика потребує коригування, бо зазначення в актах законодавства на обов’язок банку відшкодувати шкоду не виключає перебування платника і банку в зобов’язальних правовідносинах, а тому в будь-якому випадку підлягає застосуванню ч. 1 ст. 616 ЦК, що передбачає зменшення розміру збитків, що підлягають стягненню з боржника (банку). Крім того, треба враховувати, що за наявності двох причин обов’язок відшкодування збитків має розподілятися пропорційно мірі завдання. За відсутності загальновизнаного розуміння причинного зв’язку необхідно внести відповідні зміни до законодавства, прямо передбачивши відповідальність банку в наведених вище випадках відповідно до міри завдання, тобто, з урахуванням другорядної ролі банку у виникненні збитків на боці платника.

Численні положення актів законодавства надають державним органам, а також підприємствам повноваження на здійснення контролю, нагляду, перевірок, але при цьому відповідальність таких органів і підприємств прямо перед третіми особами і власником об’єкта контролю не передбачається, а в практиці вважається неможливою із-за сумнівів у наявності причинного зв’язку між діями чи бездіяльністю відповідного органу чи підприємства та шкодою, що виникла при використанні об’єкта контролю, нагляду чи перевірки. Тому необхідно встановити спеціальні правила про обов’язок органів, що здійснюють контроль, нагляд, перевірки, відшкодувати шкоду, завдану неналежним здійсненням контролю, нагляду, перевірки третім особам чи власнику об’єкта, щодо якого здійснювались контроль, нагляд чи перевірка. Положення ст. 20 Декрету Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію”, які визнають відповідальними за шкоду, завдану порушенням правил обов’язкової сертифікації, виключно органи з сертифікації, уявляються односторонніми. Як і в інших випадках здійснення органами чи підприємствами контролю, нагляду, перевірок, органи з сертифікації мають відповідати пропорційно мірі завдання. В іншому випадку невинувато будуть звільнятися від обов’язку відшкодування шкоди виробник продукції та орган, якій здійснював акредитацію органу з сертифікації. Відносна свобода законодавця при встановленні правових норм не виключається, але ж і законодавець має діяти доцільно, а не заохочувати безвідповідальну діяльність державних органів, їх посадових осіб, а також відповідних підприємств.

У підрозділі 2.4 “Причинний зв’язок в інституті перевезення” аналізуються переважно ті норми цього інституту, які характеризуються непослідовністю в розумінні причинного зв’язку, та практика їх застосування господарськими судами. Обґрунтовується доцільність відмови від практики вирішення спорів, що випливають із незбереження вантажів при перевезеннях, яка (практика) склалась впродовж десятиріч. Ця практика полягає в тому, що при неналежному виконанні вантажовідправником обов’язку перевірити комерційну придатність транспортного засобу, поданого під завантаження, залізниця звільняється від відповідальності за невиконання обов’язку подавати транспортні засоби справними, в тому числі і в комерційному відношенні. За наявності порушення з боку залізниці, збитків на боці вантажоотримувача, викликаних незбереженням вантажу у зв’язку з несправністю транспортного засобу в комерційному відношенні, причинного зв’язку між зазначеними порушеннями та збитками, а також вини перевізника, звільнення останнього від відповідальності не ґрунтується на законі і є недоцільним (якщо вирішувати питання про внесення змін до відповідних актів законодавства). Крім того, в дисертації вперше звертається увага на непослідовність судової практики, яка в разі неналежного здійснення вантажовідправником обов’язку перевірити комерційну придатність транспортного засобу керується теорією прямого причинного зв’язку, а при неналежному здійсненні залізницею перевірки правильності розміщення й закріплення вантажів на відкритому рухомому складі визнає непрямий причинний зв’язок між порушенням, якого припустився вантажовідправник, достатнім для покладення на нього відповідальності. При цьому, як роз’яснює президія Вищого господарського суду, залізниця, як правило, звільняється від відповідальності, хоч і не виключається її відповідальність за розсудом суду (п. 3.8 роз’яснення президії Вищого господарського суду “Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з перевезення вантажів залізницею”).

Обґрунтовується висновок про недоцільність суто формального покладення наслідків незбереження вантажу, що перевозився залізницею в супроводі провідника, на відправника або отримувача вантажу, оскільки відправник або отримувач не повинні позбавлятися права доводити наявність причинного зв’язку між протиправними діями чи бездіяльністю залізниці та незбереженням вантажу й у випадках, коли вантаж перевозився в супроводі провідника. У зв’язку з цим необхідно внесення відповідних змін до ст. 111 Статуту залізниць України. Треба також відмовитись від суто формальних правил визначення розміру збитків, завданих незбереженням вантажу при перевезенні, надавши сторонам право доводити, що дійсна вартість вантажу є іншою. Неприйнятним є положення ст. 127 Статуту залізниць України, якими залізниці надається право доводити, що дійсна вартість вантажу є меншою, ніж оголошена, а пасажир позбавляється права доводити, що дійсна вартість вантажу є більшою, ніж оголошена.

У кінці розділу II дисертації наводяться висновки, які підтверджують доцільність використання в цивільному праві теорії причинного зв’язку, яка отримала назву *conditio sine qua non*.

ВИСНОВКИ

Завершується дисертація формулюванням теоретичних **висновків** та рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики його застосування. У стислому вигляді викладається нове розв'язування наукового завдання, яке полягає у виявленні прийнятної для сфери цивільного права концепції причинного зв'язку, перевірі її придатності на численних нормах цивільного права та розробці на цій основі відповідних рекомендацій.

Єдиною прийнятною у сфері цивільного права концепцією причинного зв'язку є теорія, що отримала назву *conditio sine qua non*. Ця теорія в цивільному праві має застосовуватися з урахуванням розробленої А.Н. Трайніним концепції “ступенів завдання”. Крім того, в дисертації зроблено висновок про те, що для застосування у сфері цивільного права теорія *conditio sine qua non* має бути доповнена правилами про встановлення причинного зв'язку у випадках дії двох або декількох самодостатніх причин та у випадках, коли одна з причин пов'язана з наслідками через іншу причину. У Цивільному кодексі України необхідно сформулювати визначення причинного зв'язку, запозичивши його з проекту Трудового кодексу України. Це визначення треба доповнити положеннями про те, що при спричиненні наслідків двома чи декількома самодостатніми чинниками для встановлення причинного зв'язку між одним з чинників та наслідком необхідно абстрагуватися від решти чинників, а при пов'язаності одного з чинників із наслідками через інший чинник слід дати відповідь на питання про те, чи є будь-яка залежність другого чинника від першого (зокрема, така залежність, як залежність між діями організатора, підбурювача та пособника та діями виконавця злочину, як вона визначається згідно з ст. 27 Кримінального кодексу України).

Правильне розуміння причинного зв'язку неможливе, якщо до змісту цього поняття прямо чи опосередковано привноситься суб'єктивний елемент. Уникнути привнесення суб'єктивного елемента неможливо, якщо використовувати концепції причинного зв'язку, що обмежують зміст цього поняття. Це підтверджує прийнятність концепції *conditio sine qua non*. У законодавстві привнесення суб'єктивного моменту в причинний зв'язок пов'язане з формулюванням “внаслідок вини”, що належить до категорії професійного жаргону та не впливає на правозастосування, та “відповідно до ступеня вини”, “пропорційно мірі вини”. Останні формулювання впливають на правозастосування й підлягають заміні на формулювання “відповідно до ступеню завдання”, “пропорційно мірі завдання”.

Визнання причин та умов суміжними поняттями є неприйнятним, оскільки названі поняття співвідносяться як родові (причини) і видові (умови). Отже, зумовлюючий зв'язок має встановлюватися за тими ж правилами, за якими встановлюється причинний зв'язок. Спричиняюча роль (міра завдання) умов завжди має визнаватися меншою. Особа, що своїми діями чи бездіяльністю створила умови настання наслідку, має звільнитися від відповідальності за ці наслідки тільки за наявності умислу в діях (бездіяльності) особи, які є причиною цього наслідку.

При встановленні в цивільному законодавстві формальних правил визначення розміру збитків (шкоди) сторони не повинні позбавлятися права доводити, що насправді розмір збитків (шкоди) є більшим чи меншим.

Обмежувальне тлумачення причинного зв'язку, що стало майже загальновизнаним, дає можливість для звільнення співучасників цивільного правопорушення від обов'язку відшкодування шкоди. У зв'язку з цим до Цивільного кодексу України необхідно включити положення про цивільно-правову відповідальність співучасників.

До роз'яснень вищих судових інстанцій, у яких умовою відповідальності за завдану шкоду визнається безпосередній причинний зв'язок, треба внести зміни, виключити зазначення на безпосередній характер причинного зв'язку. Концепція *conditio sine qua* поп має бути послідовно проведена в практиці застосування законодавства про перевезення, оскільки звільнення перевізника чи вантажовідправника від відповідальності за незбереження вантажу тільки тому, що інша сторона не виконала свого обов'язку перевірити належність виконання обов'язків першою стороною, не ґрунтується на законі. Застосування названої концепції стосовно випадків здійснення контролю, нагляду, перевірок також надало б ознак моральної прийнятності й доцільності відповідним положенням законодавства, що регулюють відносини з участю банків, контролюючих і наглядових органів та практики застосування цього законодавства. Це ж стосується і правил про наслідки недійсності правочинів та про відповідальність нотаріусів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Донська Л.Д. Об'єктивна і суб'єктивна складові в причинному зв'язку в сфері цивільного права// Держава і право: Зб. наук. праць. Вип. 30. – К.: Інститут держави і права ім. В.І. Корещького, 2005. – С. 375-382.
2. Донська Л.Д. Особливості причинного зв'язку при множинності правопорушень// Підприємництво, господарство та право. – 2005. – № 11. – С. 108-113.
3. Донська Л.Д. Категорія причинного зв'язку у цивільному праві// Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. Вип. 25. – Одеса: Юрид. літ., 2006. – С. 339-343.
4. Донська Л.Д. Причинний зв'язок між порушенням порядку здійснення контролю та шкодою// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". Вип. 1. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2006. – С. 150-157.
5. Донська Л.Д. Проблеми причинного зв'язку в інституті відшкодування шкоди// Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія "Право". Вип. 6. – Х.: Харківський нац. пед. ін-т ім. Г.С. Сковороди, 2006. – С. 45-52.

6. Донська Л.Д. Причинний та обумовлюючий зв'язки в цивільному праві// Держава і право: 36. наук. праць. Вип. 32 – К.: Інститут держави і права ім. В.І. Корецького, 2006. – С. 295-300.

7. Донська Л.Д. Щодо шляхів та перспектив вирішення проблеми причинного зв'язку в цивільному праві// 36. тез наук. робіт учасників I Всеукраїнської цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 122-124.

АНОТАЦІЯ

Донська Л.Д. Причинний зв'язок у цивільному праві України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006.

У дисертації досліджується причинний зв'язок як об'єктивне явище, що визнається юридичним фактом у цивільному праві. У ній уперше зроблено висновок про те, що чинному законодавству України відповідає теорія причинного зв'язку, що отримала назву *conditio sine qua non*. У разі, якщо певний наслідок є результатом дії декількох причин, підлягають застосуванню розроблені А.Н. Трайніним положення щодо ступенів спричинення (міри завдання). Показано, що наукові концепції, які обмежують зміст поняття причинного зв'язку, неминуче ведуть до привнесення суб'єктивного моменту в причинний зв'язок. В іншому випадку вони втрачають ознаку розумності. Обґрунтовано пропозиції щодо відмови вищих судових інстанцій від офіційного визнання теорії прямого причинного зв'язку, внесення змін до законодавства, які б давали можливість послідовно провести в практиці концепцію причинного зв'язку *conditio sine qua non*.

Ключові слова: цивільне право, причинний зв'язок, причина, наслідок, умови, збитки, шкода.

АННОТАЦИЯ

Донская Л.Д. Причинная связь в гражданском праве Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2006.

В диссертации исследуется причинная связь как юридический факт на материалах гражданского права Украины и практики его применения. В ней излагаются результаты исследования, в котором впервые сделан вывод о том, что действующему гражданскому законодательству Украины соответствует применение теории причинной связи, которая обозначается в науке как концепция

conditio sine gua non. Правильность этой концепции проверяется в диссертации путем анализа большого количества норм гражданского права, ставящих права и обязанности субъектов гражданского права в зависимость от наличия причинной связи. Признается также необходимым при множественности причин в дополнение к этой концепции применять теорию степеней причинения, автором которой является А.Н. Трайнин. Правило концепции *conditio sine gua* поп об установлении причинной связи дополняется автором относительно случаев наступления следствия в результате действия нескольких причин с учетом самодостаточности или несамодостаточности причин, а также относительно соучастия в правонарушении, которым потерпевшему причинен вред.

Аргументируется вывод о том, что господствующие в настоящее время в науке и практике правоприменения теории причинной связи, ограничивающие содержание понятия причинной связи, не соответствуют действующему законодательству Украины. В частности, концепция прямой причинной связи, которая нашла отражение в разъяснениях высших судебных инстанций, противоречит: 1) статье 22 ГК Украины, которая включает в состав убытков упущенную выгоду, никогда не находящуюся в прямой причинной связи с нарушением гражданского права лица; 2) статье 1187 ГК Украины, которая допускает возложение ответственности за вред, причиненный лицом, неправоммерно завладевшим транспортным средством, на собственника такого средства, небрежность которого содействовала неправоммерному завладению транспортным средством; 3) статье 1183 ГК Украины, которая в течение определенного срока признает лиц, лишенных родительских прав, ответственными за вред, причиненный их несовершеннолетними детьми. Господствующие концепции причинной связи неизбежно влекут привнесение в категорию причинной связи субъективных моментов, а без этого они утрачивают признак разумности. Привнесение субъективного момента в причинную связь присуще и гражданскому законодательству Украины, что проявляется в формулировках “убытки, причиненные по вине”, “возмещение вреда в соответствии со степенью вины”, которые предлагается заменить формулировками “убытки, причиненные действиями (бездействием), содержащими признаки вины”, “возмещение вреда в соответствии со степенью причинения”.

Критически оценивается признание понятий причин и условий смежными, доказывается, что они соотносятся как родовое (причина) и видовое (условие) понятия. Поэтому причинная связь между условием и следствием и между иными причинами и следствием устанавливается по единым правилам. Другое дело, что при определении меры причинения и зависящей от нее меры ответственности значение причин всегда будет большим, нежели значение условий.

Обосновывается необходимость изменения судебной практики, официально признанной высшими судебными инстанциями Украины, отказа от признания условием гражданско-правовой ответственности только прямой причинной связи. Не только прямая, но и опосредованная причинная связь должна признаваться условием наступления соответствующих юридических последствий, в частности – обязанности возместить убытки (вред). В связи с этим нуждается в изменении

судебная практика, в соответствии с которой перевозчик, который нарушил свою обязанность подавать под погрузку перевозочные средства исправными, в том числе в коммерческом отношении, освобождается от ответственности за несохранность груза, если грузоотправитель не выполнил надлежащим образом свою обязанность проверить пригодность перевозочных средств к перевозке данного груза. В изменении нуждается и сложившаяся судебная практика, которая не допускает снижения ответственности банка за неправильный перевод денег; если причиной этого явилось не только допущенное банком нарушение обязанности проверять надлежащее оформление платежных документов, а и неправильное оформление этих документов, допущенной инициатором перевода денег.

Доказывается, что в отсутствие в гражданском законодательстве Украины положений об ответственности соучастников за вред, причиненный исполнителями правонарушения, только теория *conditio sine qua non* позволяет возложить ответственность за вред на соучастников.

Поскольку широкое понимание причинной связи предполагает одновременное использование принципа вины, в диссертации предлагается правила о гражданско-правовой ответственности при отсутствии вины применять только в отношении вреда, являющегося ближайшим следствием действия или бездействия, об ответственности за которое идет речь. Вред, не находящийся в прямой причинной связи с нарушением, совершенным лицом, деятельность которого является источником повышенной опасности, должен возмещаться только при наличии вины. Соответствующее дополнение необходимо внести в статью 1187 ГК.

Ключевые слова: гражданское право, причинная связь, причина, следствие, условия, убытки, вред.

SUMMARY

Donskaya L.D. Problems of Causation in Civil Law of Ukraine. -- Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Law. Speciality 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – Odessa National Legal Academy, Odessa, 2006.

In the dissertation under consideration research was undertaken on the problem of causation, treated as natural phenomenon; it is considered to be legal (judicial) fact. The author initiated the conception that the functioning Law of Ukraine is based on the theory of causation which is called *conditio sine qua non*.

In case certain result has been caused by a number of reasons, it is desirable to apply the propositions of the theory of stages in causation, introduced by Trinin A.N. The research undertaken in the dissertation proved that in case scientific conceptions narrow the meaning of causation, it could lead to introducing subjective approach in treating the phenomenon of causation. Otherwise conceptions of the kind lack features of reason.

The author substantiates the propositions to recognize the theory of direct causations not to be sufficient to be used on the official level in supreme judicial institutions; suggests that amendments into the functioning Law should be introduced. These measures will make it possible to apply *conditio sine qua non* in judicial practice.

Key words: Civil Law, causation, cause, effect, conditions, loss (damage), harm.